

EUROPEAN UNION

PIANGO

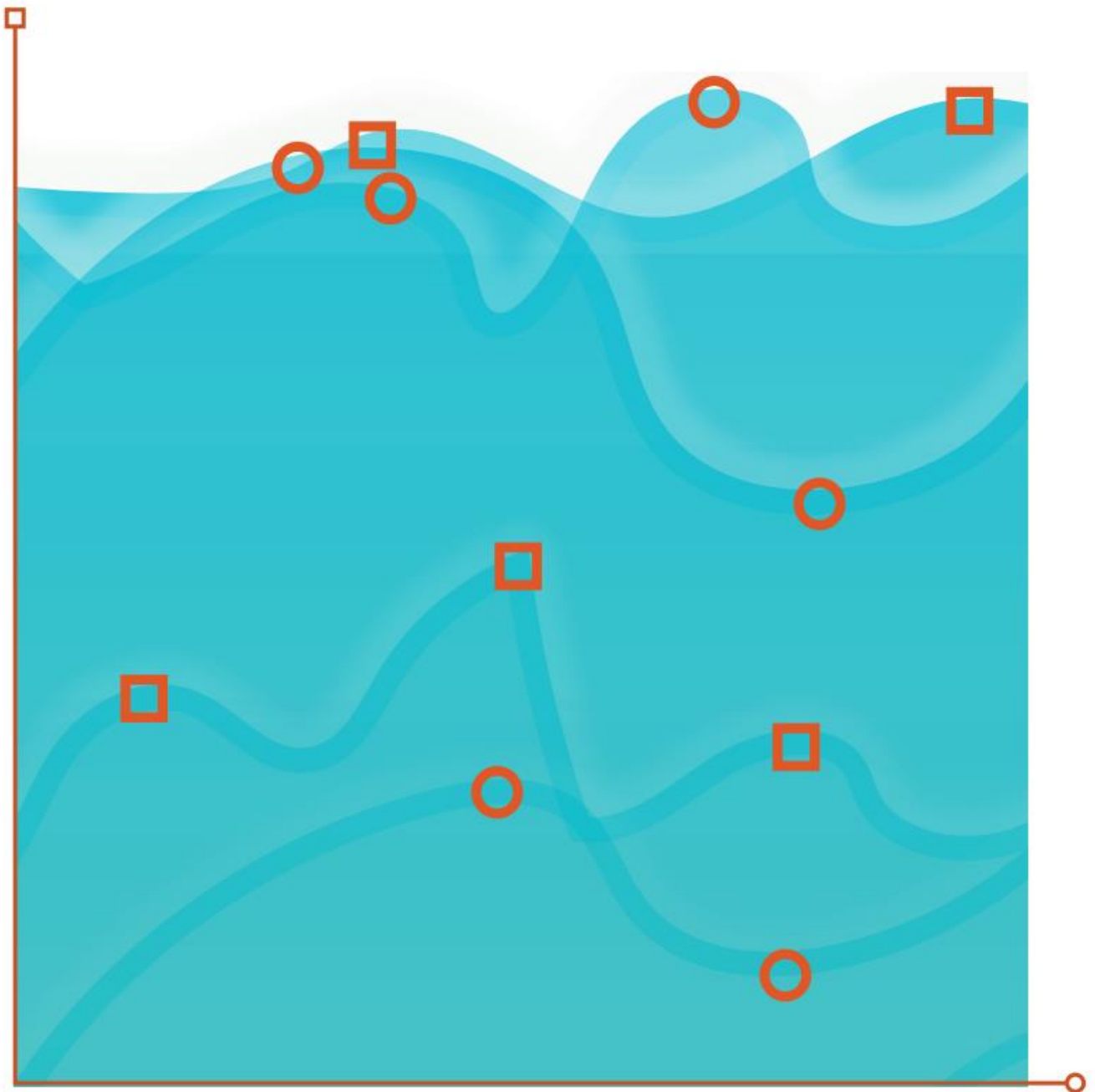
Pacific Islands Association of Non-governmental Organisations | Association Des Ongs Desiles Du Pacifique

**PATISETI
FAKAHINOHINO
MA'AE KAKAI**

Tonga

2023 - 2024

KANO TOHI

KUPU	PEESI
1. FEKAU'AKI MO E PATISETI FAKAHINOHINO MA'AE KAKAI	1
2. 'ASENITA MAHU'INGA 'A E PULE'ANGA 2023 - 2024	2
3. NGAAHI TEFITO'I MAHALO HE 'EKONOMIKA KE FA'U E PATISETI	3
4. TAIMI FA'U 'O E PATISETI FOUNGA KE KAU 'A E KAKAI KI HONO FA'U	4
5. VAKAI KI HE PATISETI	7
6. TANAKI PA'ANGA HÜ MAI	7
7. NGAAHI FAKAMOLE	8
8. FAKAMOLE FAKATATAU KI HE NGAAHI VAHEFONU	10
9. MO'UA	13
10. FAKAIKIKI KI HE VAHEVAHE E PATISETI KI HE NGAAHI 'ELIA TEFITO	14
11. FAKA'UHINGA LEA	19
12. NGAAHI LEA FAKANOUNOU	20
NGAAHI FETU'UTAKI	20

1. FEKAU'AKI MO E PATISETI FAKAHINOHINO MA'AE KAKAI

Malo e Lelei!

'Oku fa'u 'a e Patiseti Fakahinohino Ma'ae Kakai 'o Tonga ke fakahaa ki he taha kotoa 'i he founga 'oku nau lava 'o ma'u ngofua, pea mo ha fakamatala 'oku mahino ngofua ki he ngaahi tefito'i tala fekau'aki mo e tu'unga fakaepa'anga 'a e fonua. 'Oku mau tukupa ke mau tokoni'i 'a e kakai 'o Tonga ke mahino lelei kiatekinautolu 'a e ngaahi fakamatala fakapatiseti mo e ngaahi fatongia fakamuimui taha. Ko 'emau taumu'a ke fakaivia 'a e toko taha kotoa pe ke longomo'ui 'i hono muimui'i 'a e ngaahi tu'utu'uni fakapatiseti, fakapapau'i 'oku 'asi ki tu'a, pea ke nau malava ke vakai'i 'a e ngaahi fai tu'utu'uni 'a e pule'anga. 'I hono 'oange ki he kakai 'o Tonga 'a e 'ilo ko eni, 'oku mau faka'ai'ai ai e mahu'inga 'o e taliui 'i he taimi 'oku fai ai 'e he pule'anga ha ngaahi tu'utu'uni.

Fakatatau ki he Fakamtala Patiseti 2023-2024, ko e kaveinga ki he ta'u fakapa'anga (FY) 2024 'oku pehee: "Ke tau fengau'e'aki ke lahi ange 'a e Matu'uaki mo e Tolonga ke fakafoki mai 'a e Tupu ki he Toko Taha kotoa." 'E tokanga 'a e Pule'anga ki hono faka'osi e Polokalama Langa Fale 'a e Pule'anga, fakavave'i 'a e kamata 'o e ngaahi poloseki fakalalakala 'oku mahu'inga, tali e ngaahi ngaue fo'ou mo e ngaahi poloseki fakaakeake ke fakafoki mai 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika 'i he ngaahi tefito'i ngaue'anga - ngoue, toutai mo e takimamata. 'E hokohoko atu 'a e Pule'anga 'i hono fakamu'omu'a 'a e tu'unga mo'ui lelei 'aki hono fakalele'i 'a e ngaahi naunau mo e fale ki he mo'ui, tu'unga lelei mo e ako ki he toko taha kotoa pe pea mo e tokoni'i 'o e ngaahi kulupu laveangofua 'o kau ai 'a e ngaahi famili mo e 'api masivesiva.

Na'e fa'u 'a e tohi ni 'e he Sosaieti Sivile 'o Tonga (Civil Society Forum of Tonga pe ko e CSFT) 'aki 'a e pou pou mei he Polokalama Fakalalakala mei he Ngaahi Fonua Fakatahataha (United Nations Development Programme pe koe UNDP) mo e 'ulu'i 'ofisi 'o e Ngaahi Kautaha 'Ikai Fakapule'anga he 'Out Motu Pasifiki (Pacific Islands Association of Non-governmental Organisations pe ko e PIANGO), makatu'unga pe ia 'i hono fakapa'anga 'e he Ngaahi Pule'anga Fakatahataha 'o 'Iulope (European Union pe ko e EU).

2. 'ASENITA MAHU'INGA 'A E PULE'ANGA (GPA)

Ma'u'anga Fakamatala: 'Ofisi 'o e Palemia (PMO), Potungaue Pa'anga (MOF)

o GPA 1: Tu'unga Matu'uaki 'o e Fonua

Langa hake e tu'unga matu'uaki mo e malu e fonua mei he fakatamaki fakaenatula, mo fakafetaulaki 'a e pole mei he feliliuaki 'o e 'ea (saikolone, hake e tahi, peau kula), mahaki faka'auha, mo e tu'utamaki faka'ekonomika.

Tu'unga
matu'uaki 'a
e fonua

o GPA 2: Masiva mo e malu fakasosiale

Fakasi'isi'i e tu'unga masivesiva e fonua, pea mo fakalalakala 'a e malu fakasosiale 'a e kakai.

o GPA 3: Faito'o Konatapu

Nga'unu e ngaue fakalotofonua mo fakatu'apule'anga ki hono tali mo fakasi'isi'i 'a hono fa'u mo ngaue'aki 'a e faito'o konatapu, pea mo sio ki hono fakasi'isi'i 'a e ngaahi uesia kovi e faito'o konatapu.

o GPA 4: Ako

Fakalele'i e ako ki he taha kotoa, mo tokanga ke malu 'a 'apiako, tokanga'i e kau tuku ki tu'a he ako, ke tatau 'a fefine mo tangata, mo fakalahi e faingamalie ngaue fakaako fakalotofonua pea mo tu'apule'anga

o GPA 5: Healthcare

Fakalele'i e tu'unga mo e totongi fakafaito'o, fakatefito ki he KOVITI 19, mahaki 'ikai pipihi, mo e ngaue ki he faka'ehi'ehi mei ai

Lelei 'a e
sevesi pea mo
ma'ama'a ange

o GPA 6: Sevesi Fakapule'anga

Langa 'o e ngaahi sevesi 'a e pule'anga 'oku lelei 'a hono tu'unga mo faingofua ke ngaue'aki, ngaahi pisinisi 'a e pule'anga ke fakatefito ki he fakafaingofua ange 'a e ma'u e ngaahi tekinolosia faka'initaneti'oku vave pea mo lahi ange e mau'anga ivi 'oku malava hono totongi, fetu'utaki, vai inu mo e 'ataakai 'oku ma'a ki Tonga ke tokoni ki he tupu 'a e toko taha kotoa.

o GPA 7: Fekfakatau'aki & sekitoa taautaha

Ko e ngaahi faingamalie fakafetau'aki na'e tupu mei he ngaahi aleapau fakafetau'aki fakafeitu'u mo fakavaha'apule'anga 'o fakatefito ki he ngoue, toutai, ngaue fakamea'a, takimamata mo e poupou'i 'o e tanaki atu e ngaahi koloa kehe pea 'i he taimi tatau fakasi'isi'i e ngaahi fakangatangata fakatekinikale ki he fakalalakala 'o e sekitoa taautaha mo e lahi e fakafalala ki he ngaahi koloa hu mai mei tu'apule'anga.

o GPA 8: Ngaahi Ngaue Langa Lalahi ma'ae Kakai

Fakalele'i 'a e tu'unga lelei mo faingofua ke ngaue'aki 'a e ngaahi langa mo e naunau ki he kakai 'o fakatefito ki he fakalele lelei 'o e ngaahi me'alele ki he taimi fetukutuku 'oka hoko ha fakatamaki, 'i tahi mo e 'ea ke tokoni ki he fonua.

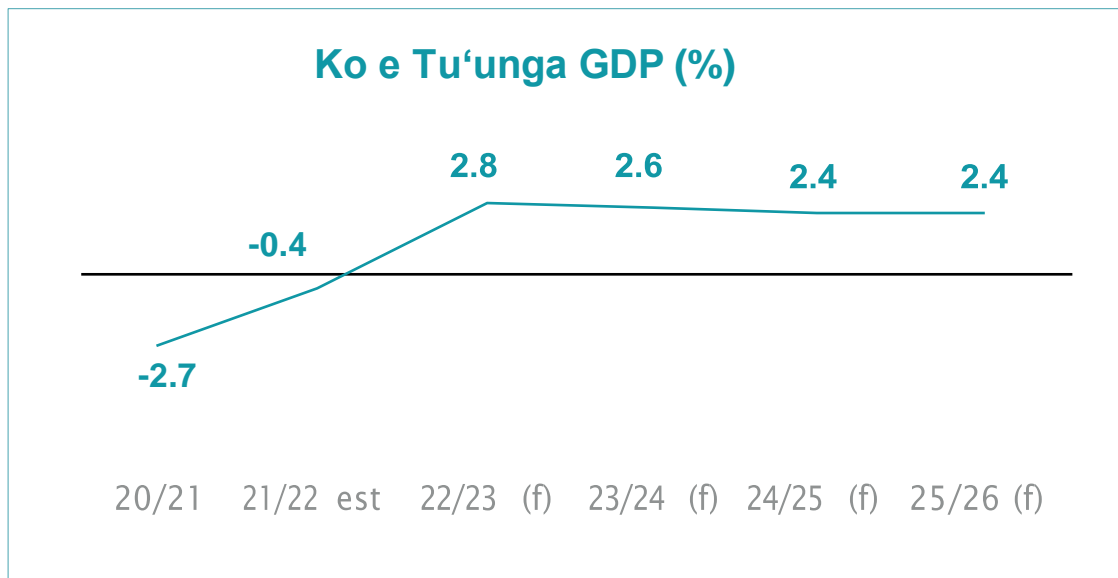

Fakalalakala 'a
e tupu
faka'ekonomika

o GPA 9: Hoa fengaue'aki

Fakamalohi'i 'a e va fengaue'aki mo e ngaahi fonua tokoni; ngaue'aki ki he lelei taha 'a e fengaue'aki mo e ngaahi kautaha fakafeitu'u mo fakavaha'apule'anga; fakamalohi'i 'a e fengaue'aki mo e ngaahi hoa ngaue tokoni, sekitoa taautaha, kautaha 'ikai fakapule'anga, fakatefito 'i he ngaahi 'inivesimeni malohi faka'ekonomika, ke fakatolonga 'a e tupu fakasosiale mo 'ekonomika 'oku fakalalakala, vahevahe taau, mo longomo'ui.

3. NGAARI TEFITO'I FAKAKAUKAU FAKA'EKONOMIKA FEKAU'AKI MO E PATISETI

Tupu Faka'ekonomika: Koe GDP 'oku ne fua 'a e lahi 'o e 'ekonomika 'o ha fonua. Ko e mahu'inga ia 'o e koloa mo e sevesi fakalukufua kuo fa'u pe fakahoko 'e ha fonua 'i ha fo'i tefito'i taimi.

'Oku fakafuofua 'e 'i he peseti 'e 2.6 'a e GDP 'i he ta'u fakapa'anga 2024, 'a ia 'oku ne fakahā mai ha tu'unga fakaakeake hili hono fakaava 'a e kau'āfonua 'i 'Aokosi 'o e 2022.

Ko e tupu faka'ekonomika ki he ta'u fakapa'anga 2023 na'e tokoni ai 'a e fakaakeake e ngaahi ngaue 'a e takimamata ki hono langalanga hake 'a e sekitoa ki he ngoue

'I he fekau'aki pea mo e tu'unga fakapa'anga totonu 'o ha fonua, Ko e sekitoa ki he ngaahi sevesi na'e lahi taha 'ene kaunga ki he tupu faka'ekonomika 'a ia na'e fe'unga pea mo e peseta 'e 49.6 'i he ta'u fakapa'anga 2024, pea hoko hake ki ai 'a e sekitoa ki he ngaahi ngaue mahu'inga 'a ia na'e fe'unga ia pea mo e peseta 'e 17.9, pea ko e sekitoa ki he fakatupu koloa 'o e fonua na'e peseti ia 'e 13.4.

Hikihiki 'o e totongi koloa: Ko e hikihiki ki he totongi koloa ko hono fua ia 'o e lahi 'o e hiki hake 'a e ngaahi totongi koloa mo e sevesi 'i ha fo'i vaha'a taimi. Ko e hiki mo e too 'a e ngaahi totongi 'i Tonga ni 'oku fakatefito mamafa ia ki he totongi lolo, ko e 'uhinga ia na'e lahi ai 'a e hiki mo too 'a e koloa he ngaahi ta'u kuohili tupu mei he ngaahi uesia kovi 'a e feliuliuaki 'o e 'ea. 'Oku pehee 'e he Pangike Pule 'o Tonga 'e holoholo hifo 'a e hikihiki 'o e totongi koloa ki lalo hifo 'i he peseti 'e 5 'i he ta'u 2023, kā 'oku kei tu'u ta'epau pe ia tupu mei he ngaahi 'uhinga kehekehe 'o hange ko e toe fakaava 'e Siaina 'enau kau'aa fonua, fakatamaki fakaenatula, mo e too nounou 'i he maketi e kau ngaue 'oku 'i ai e taukei fakangaue si'isi'i.

4. TAIMI FA'U 'O E PATISETI & FOUNGA KE KAU 'A E KAKAI KI HONO FA'U

Ko e founga ngaue ki he patiseti 'oku kau ki ai 'a hono palani'i, alea'i, fakapaasi, fakahoko 'a hono ngaue'i, pea mo toe vakai'i. Ko e founga ngaue ki he Patiseti 'oku konga lalahi 'e faa: (1) teuteu'i mo fakahu atu ke tali, (2)

'AHO	FAKAMATALA NGĀUE	FALE'I KI HE 'ATA KI TU'A 'A E PATISETI, PEA MO HONO FAKAKAU ATU 'A E KAKAI
1 TAIMI KI HONO TEUTEU'I E PATISETI		
SEPIEMA KI TISEMA	<p>TALANOA MO E NGAahi KUPU FEKAU'AKI</p> <p>'E ma'u faingamalie heni 'a e ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga ke nau 'ave ha'a nau fokotu'u fekau'aki mo e patiseti 'a e Ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga.</p>	<p>Ke ngaue fakataha mo fakakau mai 'a e ngaahi sosaieti sivile 'i he komiti ngaue ki hono fa'u 'a e patiseti.</p> <p>Ke fa'u ha ngaahi me'a ngaue fakalao 'oku fakataumu'a ki hono fakamalo'i'i 'a hono fakakau mai 'a e ngaahi sosaieti sivile ki hono fa'u 'a e patiseti.</p> <p>'Oku fiema'u ke fa'u ha founga ngaahi talatalanoa mo e fono mo e kakai</p>
SANUALI	<p>Fakafuofua 'o e Pa'anga Hu mai mo e Fakamole</p> <p>'E fa'u 'e he Potungāue Pa'anga pea fakahu'u ki he Kapineti 'a e fakamatala ki he fakafuofua e pa'anga hūmai 'i he ta'u fakapa'anga hoko pea mo e fakamatala ki he fakafuofua 'o e patiseti.</p>	<p>Ko hono tuku atu ki tu'a 'a e ngaahi fakamatala ni.</p>
KONGA KI MU'A 'O FEPUELI	<p>Tali 'e he Kapineti 'a e ngaahi Fakahinohino mo e Founga 'a e Patiseti.</p> <p>'E tufaki 'e he Potungāue Pa'anga 'a e Patiseti.</p> <p>'E fa'uha ngaahi fakahinohino ki he ngaahi Potungāue mo e ngaahi Kautaha 'o e Pule'anga, 'a ia 'oku ne fakahā 'a e ngaahi 'aho fakangatangata 'i he ngāue ki he patiseti, fokotu'u mo e lahi 'o e fakamole 'a e ngaahi Potungāue mo e kautaha, pea mo fakaha 'a e fakahinohino ki hono fa'u 'a e Patiseti.</p> <p>Fakamatala 'e he Potungāue Pa'anga 'a e Patiseti ki he ngaahi Potungāue.</p>	<p>Tuku atu ki tu'a 'a e ngaahi fakahinohino ko 'eni mo e Founga ki hono fa'u 'a e Patiseti</p> <p>Fengaue'aki mo e kautaha 'ikai fakapule'anga 'i hono fakamatala'i 'o e Patiseti</p>
KONGA LOTO 'O FEPUELI	<p>Fakahu'u atu 'a e Patiseti fakaangaanga</p> <p>Fa'u 'e he ngaahi Potungāue mo e ngaahi Kautaha 'a e Pule'anga 'a e ngaahi 'estimeti mo e fakafuofua ki he'enu fakamole, 'o fakahu ia ko e Patiseti fakaangaanga.</p>	<p>Ke fakakau 'a e ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga 'i he ngaahi komiti ngaue he ngaahi Potungāue fakapule'anga he taimi 'oku nau takitaha fa'u ai 'enu patiseti</p>
KONGA KI MUI 'O FEPUELI – KI MA'ASI 1	<p>Talanoa tahataha mo e ngaahi potungāue</p>	

‘AHO	FAKAMATALA NGĀUE	FALE‘I KI HE ‘ATA KI TU‘A ‘O E PATISETI PEA MO E KAU MAI ‘A E KAKAI
KONGA LOTO ‘O MA‘ASI	<p>Fakahū ha tohi fakaangaanga ki he ‘esitimeti ‘a e ngaahi ma‘u‘anga pa‘anga fakamolé</p> <p>Vakai‘i ‘e he Va‘a Patiseti ‘a e patiseti fakaangaanga mei he ngaahi potungaue takitaha.</p> <p>‘E fa‘u ‘e he Va‘a Patiseti ha ngaahi foomu (fotunga tatau mo e patiseti, Pa‘anga Fakaangaanga). Fa‘u ‘e he Potungaue Pa‘anga</p>	
KONGA KI MUI ‘O MA‘ASI	<p>Alea ‘aho tolu ‘a e ngaahi Potungaue</p> <p>Vakai‘i ‘e he Va‘a Patiseti ‘a e patiseti fakaangaanga mei he ngaahi potungaue</p> <p>Fa‘u ‘e he Potungaue Pa‘anga ‘a e ngaahi fakamatala ki he Patiseti na‘e tali ‘e he Kapineti</p>	
KONGA KI NU‘A ‘O ‘EPELELI	<p>Fakahū atu ‘a e ‘uluaki Patiseti fakaangaanga ki he talanoa takai hono 2 ‘a e Kapineti mo e kau ngāue mo e ngaahi Potungāue</p>	<p>Pulusi ‘a e ola ‘o e talanoa taautaha mo e ngaahi Potungāue.</p> <p>Ke malava ‘a e kautaha ‘oku ‘ikai ke fakapule‘anga ke ‘ave ha‘anau fokotu‘u ki he ngaahi Potungāue fekau‘aki mo e patiseti.</p>
KONGA KI MUI ‘O ‘EPELELI	<p>Fakahū ‘a e ‘esitimeti fakaangaanga hono uá ki he Fale Alea mo e Komiti ‘Akauni ‘o e Fonua (<i>Public Accounts Committee/ PAC</i>).</p>	<p>‘E lava ‘e he CSOs ‘o ‘ave ‘enau fokotu‘u ki he patiseti ki he Fale Alea mo e Komiti ‘Akauni ‘o e Fonua.</p>
2 KONGA KI HONO FAKAPAASI ‘A E PATISETI		
SUNE	<p>Ko e Patiseti kakato ‘e fakahu atu ia ki he Fale Alea ki hono tali</p>	<p>Ko e patiseti fakamuimui taha ko eni ke pulusi ia ‘o tuku atu ki tu‘a</p>
30 ‘O SUNE	<p>Fakapaasi ‘a e patiseti mo hono ngaahi ‘esitimeit fakataha mo hono Lao Fakaangaanga</p> <p>Fakapaasi ‘e he Fale Alea ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Patiseti ‘i he ma‘u ‘a e fakamo‘oni huafa mei he Tu‘i.</p>	<p>Pulusi mot uku atu ki tu‘a ki he kakai ‘a e Patiseti ko eni mo hono ngaahi ‘esitimeti, fakataha mo hono Lao Fakaangaanga na‘e fakapaasi</p>
3 KONGA KI HONO FAKAHOKO ‘A E PATISETI		
SUNE – SIULAI	<p>Tanaki kotoa ‘a e ngaahi fakamole mo e ma‘u‘anga pa‘anga kotoa pe ‘a e Pule‘anga</p> <p>Fakahoko ‘e he ngaahi kautaha fakapa‘anga ‘a e ngaahi fakamole ‘oku totonu ke fakahoko ‘o fakatatau ki he‘enau palani ngaue.</p> <p>Fakataha‘i ‘e he Potungaue Pa‘anga ‘a e palani fehu‘aki pa‘anga ‘a e ngaahi potungaue mo e kautahá, pea muimui‘i hono ngaue‘aki ‘o e patiseti mo e fehu‘aki ‘a e pa‘anga</p> <p>Ngaahi fakataukoloa ‘a e ngaahi ngaue‘anga kuo fakamafai</p> <p>Ngaahi founa malu‘i fakalotofale, taliu mo lipooti ki he ngaahi fakamole mo e sevesi kuo fakahoko.</p>	<p>Ke pulusi pea tuku atu ki tu‘a ki he kakai ‘a e lipooti fakamahina pea mo fakata‘u ‘a e ngaue kuo fakahoko ‘o fakatatau ki he patiseti, fakataha mo e ngaahi fakamatala fakakuata.</p>
4 KONGA KI HONO ‘ATITA MO E LIPOOTI		

Ke

**SIULAI KI
TISEMA**

Fakahoko ha 'Atita

'O 'ikai toe tomui ange he mahina 'e 6 'i he hili 'a e ta'u fakapa'anga, 'e teuteu'i 'e he Potungāue Pa'anga 'a e fakamatala pa'anga 'o e ta'u ki he Fale Alea.

'E vakai'i leva 'e he 'Atita Seniale 'a e ngaahi fakamatala pa'anga, pea fa'u mei ai 'ene lipooti ki he Minisitā.

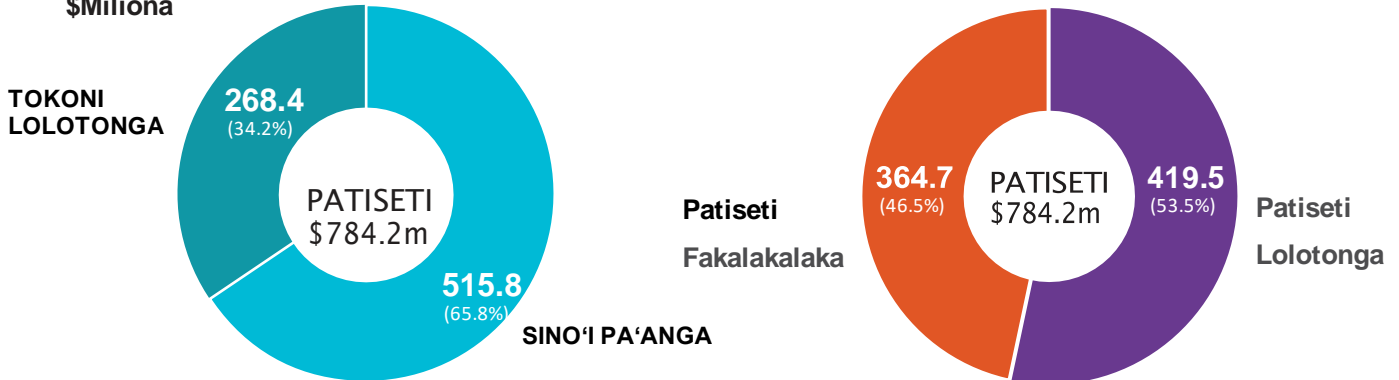
'E kasete'i leva 'e he Minista Pa'anga e fakamatala pa'anga mo e lipooti mei he 'Ateni Seniale.

Ke pulusi pea tuku atu ki tu'a ki he kakai 'a e lipooti fakamahina pea mo fakata'u 'a e ngaue kuo fakahoko 'o fakatatau ki he patiseti, fakataha mo e ngaahi fakamatala fakakuata.

5. Vakai ki he Patiseti

Ko e fakamole fakalukufua he Patiseti ki he ta'u fakapa'anga 2024 ko e \$784.2 miliona, 'a ia ko e \$419.5 miliona mei ai ko e 'oku lolotonga ma'u 'e he pule'anga (peseti 'e 53.5) mo e \$364.7 miliona ko e pa'anga ki he fakalalakalaka (peseti 'e 46.5). Mei he Patiseti fakakatoa, ko e peseti 'e 65.8 pe ko e pa'anga 'e \$515.8 miliona ko e sino'i pa'anga ia kae peseti 'e 34.2 pe ko e \$268.4 miliona ko e tokoni lolotonga leva ia.

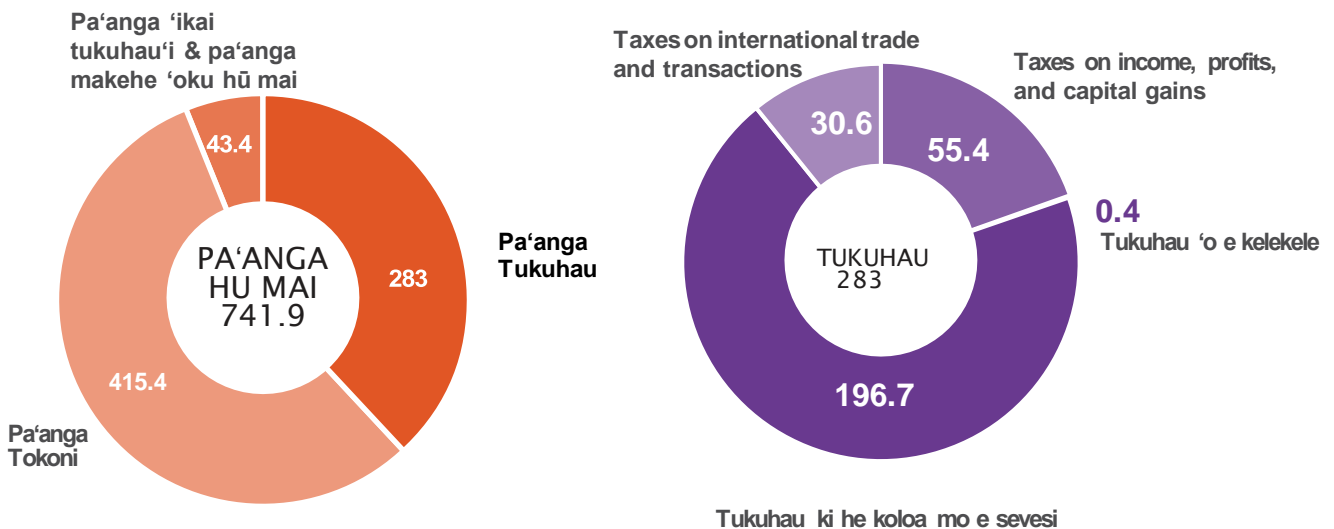
'ESITIMETI KI HE PATIESTI 2023-2024
\$Miliona

6. Tanaki 'o e pa'anga hū mai

'I he ta'u fakapa'anga 2024, ko e pa'anga fakalukufua 'e tanaki ki he pule'anga 'oku fakafuofua ia ke hiki hake 'aki ha peseti 'e 21.1 (\$129.3 miliona) mei he 'esitimeti na'e fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga 2023, 'o malava ia tupu mei he popou mo e ngaue ke fakalelei 'a e founa ngaue mo hono pule'i 'a e pa'anga 'oku tanaki mai, 'o kau ki ai 'a e lesisita 'a e ngaahi misini tali totongi he ngaahi pisinisi iiki, pea mo e ngaahi ngaue ki hono fakaakeake 'a e fonua mei he pā 'a e mo'unga afi HTHH.

Ko e hiki hake 'a e peseti ko 'eni na'e makatu'unga ia mei he hiki hake 'a e pa'anga tokoni 'aki ha peseti 'e 32.6 (\$102.2m), pea hoko atu ki ai mo e ngaahi pa'anga tukuhaui mo e ngaahi pa'anga hu mai 'oku 'ikai ke tukuhaui ko e hiki 'aki e peseti 'e 9.1 (\$27.1m).

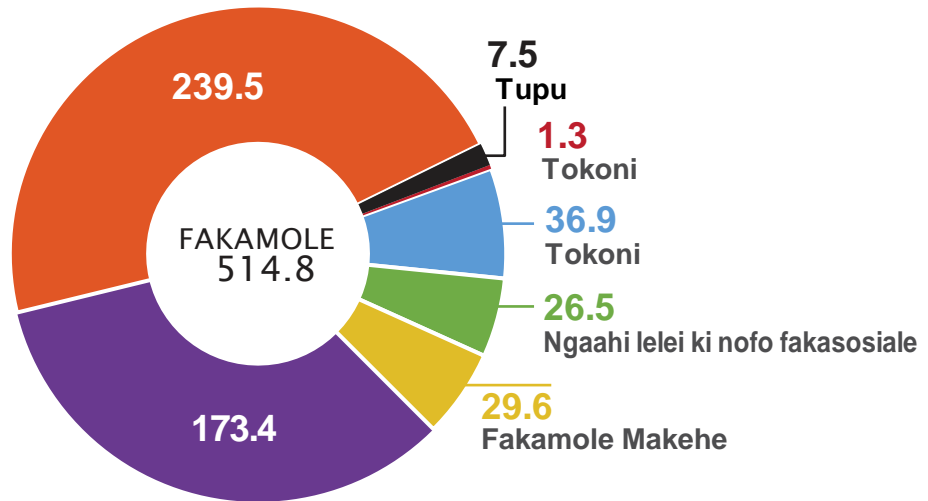

7. Ngaahi Fakamole

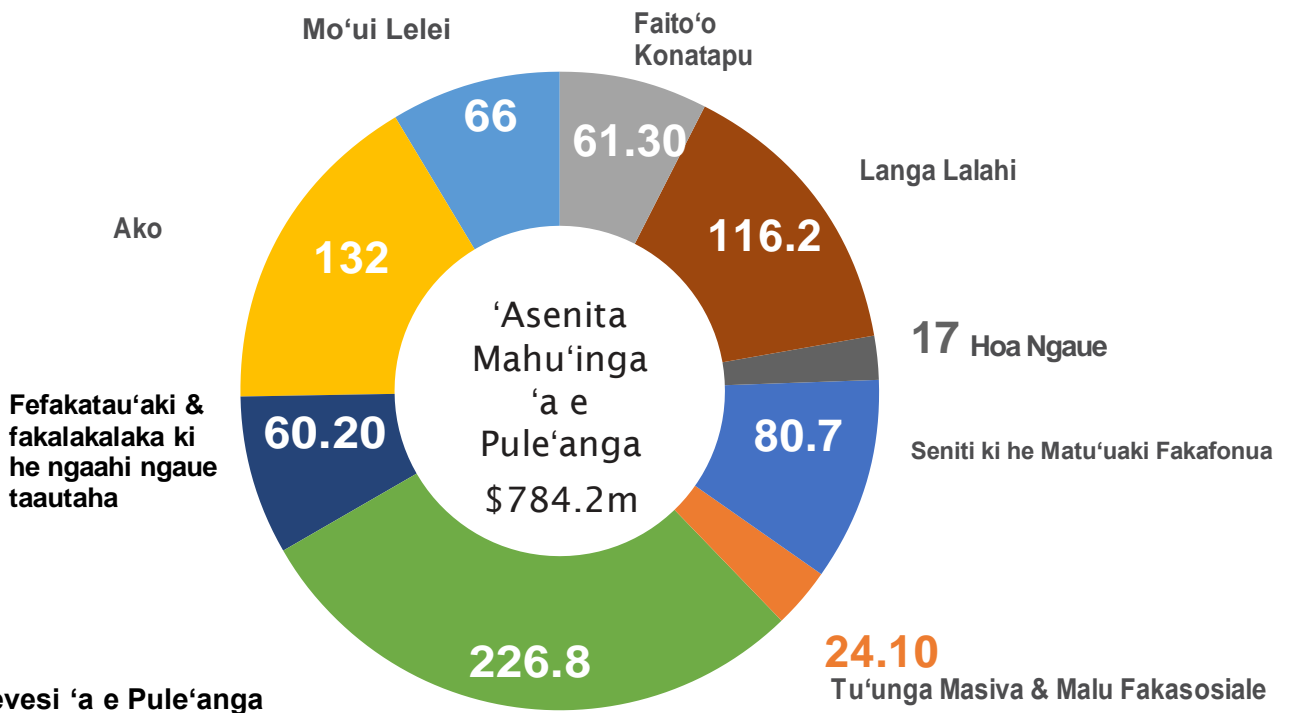
Na'e tokanga 'aupito e pule'anga ki he'ene ngaahi fakamole, koe'uhi ko e fe'amokaki 'a e patiseti 'i he taimi lotoloto ke fakamu'omu'a pe 'a e fakalalaka faka'ekonomika mo e fakaakeake mei he uesia 'o e COVID-19, puna 'a e mo'ungaafi HTHH mo e totongi no. Neongo 'a e fehanga'angai mo e ngaahi pole lahi, ka na'e tokanga lahi 'a e pule'anga ki he totongi 'o 'ene kau ngaue mo e ngaahi fakamole 'a hono fakalele 'o e pule'anga, 'aia ko e 'elia eni ne kei lahi aipe 'a e fakamole. 'Oku ngaue fakaalaala pe 'a e Pule'anga ki he ngaahi fakamole 'oku fai.

Ko e fakamole fakalukufua ki he ta'u fakapa'anga 2024 ko e \$514.8 miliona, 'a ia ko e hiki 'aki ia 'a e peseti 'e 0.1 mei he ola ngaue he ta'u fakapa'anga 2023. Ko e ki'i hiki ko 'eni ko e fakataumu'a pe ia ke kamata 'a e taa fakafoki 'a e ngaahi nō. 'I he sio ki he kaha'u, 'oku 'amanaki ke holo hifo 'a e peseti ko eni he ta'u 'e ua ka hoko mai 'i he'ene tu'u ki he ta'u fakapa'anga 2026.

Ko e koloa mo e sevesi

Totongi ki he kau ngaue

Vahevahe ki he ngaahi ngaue'anga

Feitu'u Ngaue	Potungāue	Mahu'inga
1	Faka-Konisitutone	
	'Ofisi Palasi	4,963,200
	'Ofisi Fale Alea	15,492,100
	'Ofisi 'o e 'Atita Seniale	2,156,400
	'Ofisi 'o e 'Omipatimeni	1,553,500
	'Ofisi 'o e Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu	836,000
	Fakakātoa	25,001,200
2	Va'a Ngaue ki Tu'a & Malu'i 'o e Fonua	
	Potungaue 'o e Ngaue ki Muli	14,462,800
	Va'a Kau Tau Malu'i 'o 'Ene 'Afio	11,961,700
	Fakakatoa	26,424,500
3	Ngaahi Ngaue he Loto Pule'anga	
	'Ofisi 'o e Palemia	12,962,400
	Potungaue Pa'anga	132,896,600
	Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Kasitomu	11,042,400
	Potungaue ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga	1,863,000
	'Ofisi 'o e Komisiona ki he Ngaahi Ngaue Fakapule'anga	2,106,600
	Va'a Sitesitika	3,600,900
	Fakakatoa	164,471,900
4	Lao	
	Potungaue ki he Fakamaau Totonu pea mo Pilisone	13,590,500
	'Ofisi 'Ateni Seniale	3,451,100
	Potungaue Polisi	16,552,600
	Va'a Tamate Afi	4,509,300
	Fakakatoa	38,103,500
5	Sosiale	
	Potungaue Mo'ui	61,998,700
	Potungaue Ako o e Ako Ngaue	77,215,700
	Potungaue ki he Ngaahi Ngaue Fakalotofonua	14,403,200
	Fakakatoa	153,617,600
6	'Ekonomika	
	Potungaue Fakafetau'aki pea mo e Fakalalakalaka Faka'ekonomika	6,633,200
	Potungaue Ngoue, Me'akai mo e Vaotaa	9,429,400
	Potungaue Toutai	6,763,200
	Potungaue Takimamata	8,699,500
	Fakakatoa	31,525,300
7	Ngaue Langa Lalahi	
	Potungaue ki he Ngaahi Ngaue Lalahi	48,822,300
	Potungaue Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula	6,971,800
	MEIDECC	20,871,100
	Fakakatoa	76,665,200
	FAKALUKUFUA	515,809,200

Ma'u'anga Fakamatala: 'Esitimeti ki he Patiseti 2023-2024

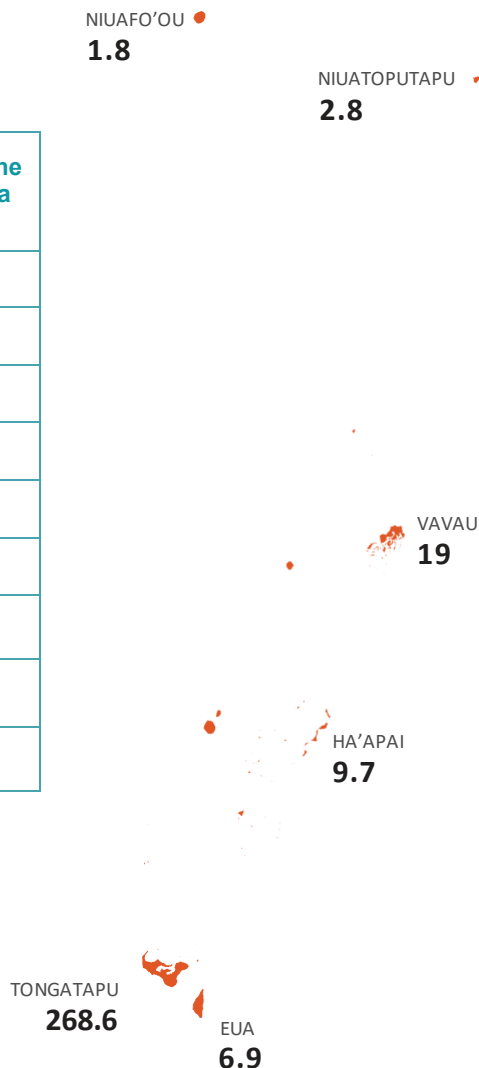
8. Fakamole Fakatatau ki he ngaahi Vahefonua

Ko Tongatapu 'oku ne ma'u 'a e vahe lahi taha ki he fakamole he Patiseti fakatatau ia ki he tokolahi ange 'a e kakai 'oku nofo 'i ai, 'a ia 'oku faka'avalisi ki he 'ova hake 'i he peseti 'e 60 he ta'u. Ko e pa'anga 'oku vahe'i ki Tongatapu he ta'u fakapa'anga 'o e 2024 ko e peseti 'e 64, 'a ia 'oku ne ho'ata mai 'a e lahi 'o e ngaue faka'ekonomika 'o fakahoa ki he toenga 'o e ngaahi vahefonua 'o Tonga

Fakamole Fakavahefonua (\$m)

Fakamole Fakavahefonua	'Esitimetri ki he Patiseti Angamaheni 2023/24	'Esitimetri ki he Fakalakalaka 2023/24
Vahefonua kotoa	100.7	126.6
Tongatapu	268.6	193.9
Vava'u	19.0	25.1
Ha'apai	9.7	6.8
'Eua	6.9	8.3
Niuatoputapu	2.8	0.0
Niuafu'ou	1.8	3.9
Ngaahi Ngaue'anga 'i Muli	10.0	
Fakalukufua	419.5	364.7

Ma'u'anga Fakamatala: Potungaue Pa'anga (MOF)

Pa'anga Tokoni Fakavahenga Fili

Vahenga Fili	'Esitimeti 2023/24	Fakafuofua 2024/25	Fakafuofua 2025/26
'Ofisi Fakavahe 'a e Kau Nopele	1,223,300	1,223,300	1,223,300
'Ofisi Vahenga Tongatapu 1	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 2	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 3	434,700	434,700	434,700
'Ofisi Vahenga Tongatapu 4	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 5	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 6	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 7	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 8	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 9	434,700	434,700	434,700
'Ofisi Vahenga Tongatapu 10	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 11	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 12	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 13	453,900	453,900	453,900
'Ofisi Vahenga Tongatapu 14	434,700	434,700	434,700
'Ofisi Vahenga Tongatapu 15	434,700	434,700	434,700
'Ofisi Vahenga Tongatapu 16	434,700	434,700	434,700
'Ofisi Vahenga Tongatapu 17	453,900	453,900	453,900
Fakakatoa ki he Fakalalakaka 'a e Ngaahi Ngaue'anga	8,843,600	8,843,600	8,843,600

Ngaahi Pa'anga Tokoni ki hono Fakalalakaka 'a e Ngaahi Vahenga

'Ofisi Fakavahenga Fili 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 17'

Fakamole ki he Ngaahi Ngaue liki	'Esitimeti 2023/24
Kau Ngaue Tu'u Pau	13,200
Kau Ngaue Tokoni	55,000
Fefolau'aki mo e Fetu'utaki	1,500
Tokanga'i e 'ofisi mo e ngaue faka'ofisi	5,500
Totongi e ngaahi koloa mo e sevesi	24,700
Pa'anga tokoni mo hu mai	354,000
Fakakatoa	453,900
<p>Fakamatala ki he ngaahi fakamole ki he pule'anga Ngaahi tokoni ki he CEO/ Minisita \$13,200; Konituleki ki he Ngaue Leipa \$55,000; 'Imeili & 'Initaneti \$1,500; 'Utu \$2,500; Seniti ke tauhi 'aki e me'alele ngaue \$3,000; 'Uhila \$1,500; Vai \$1,200; Naunau 'ofisi \$4,000; Totongi Fale \$12,000; Seniti ke Talitali 'aki e Kau 'A'ahi \$6,000; Pa'anga Tokoni Fakavahenga Fili \$354,000;</p>	

'Ofisi Fakavahenga Fili 3, 9, 14, 15, 16

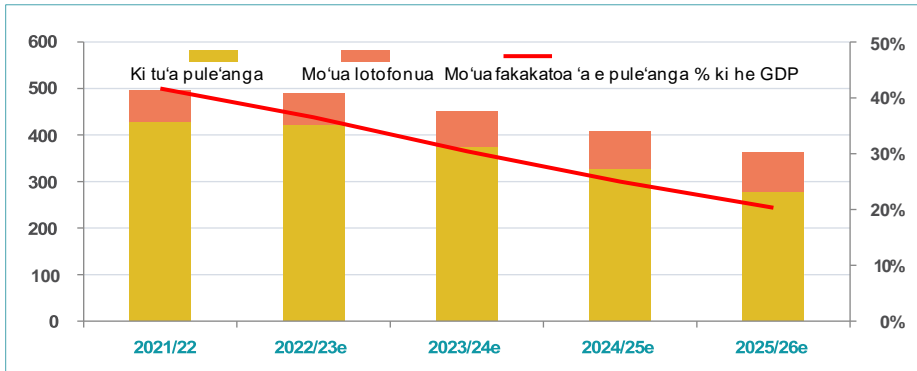
Fakamole ki he Ngaahi Ngaue liki	'Esitimeti 2023/24
Kau Ngaue Tokoni	55,000
Fefolau'aki mo e Fetu'utaki	1,500
Tokanga'i e 'ofisi mo e ngaue faka'ofisi	5,500
Totongi e Koloa mo e Sevesi	18,700
Pa'anga tokoni mo hu mai	354,000
Fakakatoa	434,700
<p>Fakamatala ki he ngaahi fakamole ki he pule'anga Konituleki ki he Ngaue Leipa \$55,000; 'Imeili & 'Initaneti \$1,500; 'Utu \$2,500; Tokanga'i e me'alele ngaue \$3,000; 'Uhila \$1,500; Vai \$1,200; Naunau 'ofisi \$4,000; Totongi Fale \$12,000; Pa'anga Tokoni Fakavahenga Fili \$354,000;</p>	

9. Mo'ua

Fakatatau ki he IMF, ko e mo'ua 'a e fonua na'e 'osi 'i he tu'unga tu'utamaki pe ia ki mu'a he KOVITI-19. Pea ko e holo 'i he tu'unga Patiseti he ta'u ko 'eni 'oku faka'aonga'i ai 'e Tonga 'a e tokoni mai 'a e IMF.

'Oku 'amanaki ke lahi 'a e ta no 'a e Pule'anga Tonga 'i he ta'u fakapa'anga 2024 pea mo e ta'u 'e fa hono hoko koe'uhi ko e kamata ke totongi e tefito'i no 'o e Langa fo'ou 'o e Loto Kolo 'o Nuku'alofa ki he Pangike EXIM 'o Siaina. Ko e lahi e pa'anga ke totongi ki he Pangike EXIM 'a Siaina 'i he Ta'u Fakapa'anga 2024 'oku fakafuofua ki he \$45.0 miliona, 'aia ko e peseti ia 'e 68 'a e totongi no fakakatoa 'a Tonga ki he 2024. Kuo fokotu'u foki 'e he Pule'anga 'a e Pa'anga Tanaki ki ai 'a e Totongi No ke tokoni ki he ta e mo'ua lahi 'i he ta'u 'e fa ka hoko mai. 'Oku to e vakai foki e Pule'anga ki ha founa 'e taha ki hono fakapa'anga ha konga 'o e ta no ki tu'apule'anga 'aki ha tuku atu ha ngaahi ponite ke fakatau 'i he totongi tupu ma'ulalo mo taimi loloa.

Mo'ua Fakakatoa (\$m) FY 2022 – FY 2026 (kau ai mo e mo'ua 'oku fika'i ki he kaha'u)

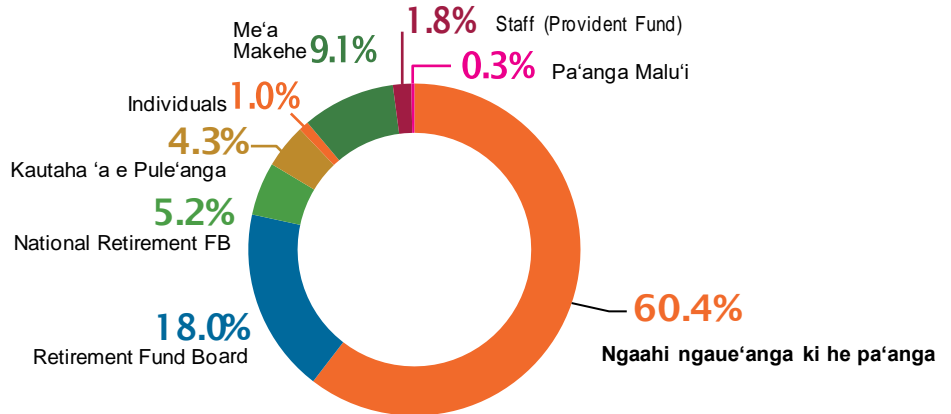

Ma'u'anga Fakamatala: Potungae Pa'anga [Financial Framework Division (FFD)-Debt Unit]

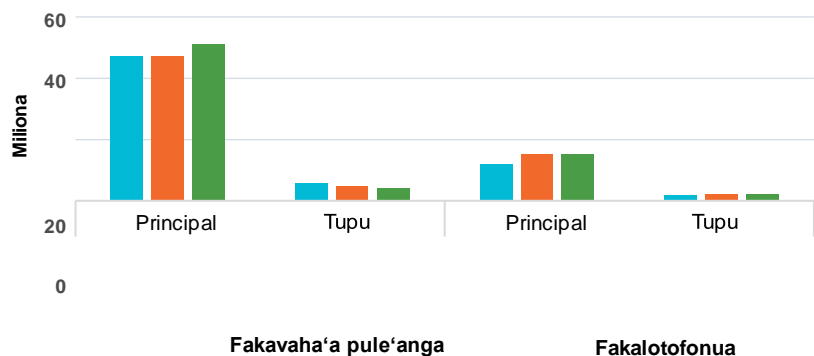
'I he a'u mai ki he 30 'o Sune 2023, ko e katoa e mo'ua 'a e pule'anga 'oku 'i he \$489.0 miliona (37% 'o e GDP), ko e holo 'aki ia 'a e peseti 'e 1 (pe \$5.8 miliona) mei Sune 2022. 'I he 30 'o Sune 2023 ko e katoa e mo'ua ki tu'apule'anga na'e 'esitimeti ki he \$422.0 miliona (31% 'o e GDP). Ko e lahi taha e pa'anga no 'oku 'i he pa'anga Siaina (CNY) mo e pa'anga 'Amelika (USD) 'a ia 'oku 'amanaki ke holo hona mahu'inga fakatatau ki he Pa'anga Tonga 'aki 'a e peseti 'e 1.6 'i he vaha'a 'o Sune 2022 mo e faka'osinga 'o Sune 2023.

'I he 'aho 30 'o Sune 2023 ko e katoa e mo'ua fakalotofonua na'e 'esitimeti ki he \$67.3 miliona (5% 'o e GDP), fe'unga mo e peseti 'e 100 'o e ngaahi ponite 'a e Pule'anga kuo fakatau. Ko e lahi 'o e ngaahi ponite fe'unga mo e peseti 'e 62 'oku ma'u 'e he ngaahi Ngaue'anga Fakapa'anga.

Government Bond Holders as at 30th June 2023 (%)

Fakafuofua 'a e mo'ua ki he ngaahi sevesi he ta'u 'e tolu (3) ka hoko mai

■ FY 2023/2024

■ FY 2024/2025

■ FY 2025/26

10. FAKAMATALA IIKI KI HE VAHEVAHE 'O E PATISETI KI HE NGAahi 'ELIA NGAUE MAHU'INGA 'A E PULE'ANGA

TEFITO'I 'ELIA NGAUE 1: Tu'unga Matu'uaki e Fonua

GPA 1: Langa ha tu'unga ngaue 'oku malu mo lava ke Matu'uaki 'a e Fakatamaki Fakaenatula & Feliuliaki 'o e 'Ea		PATISETI ANGA MAHANI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Va'a ki he Feliuliaki 'o e 'Ea	1.5	
2	Va'a ki hono Tokangaekina e Fakatamaki		0.2
3	Ko e Pā 'o e Mo'unga Afi & Peau Kula		12
4	Patiseti Tokoni 'a e DFAT		10.4
5	Poloseki ke tokoni ki he matu'uaki 'a e founa fefononga'aki 'i Tonga ki he Feliuliaki 'o e 'Ea - TC RTP		14.6
6	Polokalama 'a e Pasifiki ki hono Matu'uaki 'a e Feliuliaki 'o e 'Ea (PREP)		11.7
7	Poloseki tokoni ki he ngaahi feitu'u 'ku nofo'i ke matu'uaki 'a e Feliuliaki 'o e 'Ea (IURSP)		4
8	Pa'anga tokoni ki he Feliuliaki 'o e 'Ea		2
9	TREP – Poloseki ki he Ma'unga Ivi Fakaenatula 'i Tonga		2.8
10	Poloseki ki hono tokangaekina 'o e Vai		8
11	Poloseki ki he maluj mo e hao 'a e ngaahi 'apiako mei he feliuliaki 'o e 'ea (IDA 19)		5.5
12	Ngaue ki he Fakatokanga Tokamu'a ki he Fakatamaki Fakaenatula		6.2
13	Poloseki ki he Ngaue Matu'uaki he Mataafanga 'o Tonga		
14	Ngaue Makehe		1.8
	Fakatoa	1.5	79.2
	FAKALUKUFUA		80.7

- Ngaue mahu'inga ki hono langa 'a e tu'unga matu'uaki 'o e fonuaki hono tau'i 'a e feliuliaki 'o e 'ea. mo e fakatamaki fakaenatula, ke langa hake ke toe lelei 'a e fonua.;
- Priority Activities to build Resilience against Pandemic Crisis including the rebuilding of Vava'u Hospital Ko e ngaahi ngaue mahu'inga ke langa hake 'a e tu'unga matu'uaki 'o e fonua ki ha mahaki faka'auha 'o kau ai 'a hono fakalelei'i 'a e falemahaki 'i Vava'u; mo e
- Ngaahi ngaue mahu'inga ki he taimi 'oku tu'utamaki ai 'a e 'ekonomika.

GPA 2: Tu'unga Masivesiva & Malu Fakasosiale		PATISETI ANGA MAHANI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala[3]	12.3	
2	Poloseki ki he Ako Ngaue & Poto'i Ngaue 'o e Tonga		8.1
3	Fale fo'ou ki he Kau Toulekeleka		2.0
4	Ngaue ki tu'a mo e taalanga moe kakai		0.5
5	Patiseti Tokoni 'a e DFAT		
6	Ngaue Makehe		1.2

Fakakatoa	12.3	11.8
FAKALUKUFUA	24.1	

- Ngaahi ngaue fakalalakaka ke tokoni ki he toulekeleka (MIA)
- Fakalelei e ngaue ki hono fakama'a 'a e ngaahi ma'u'anga vai he ngaahi kolo (MEIDECC, Kosilio Fakavahenga Fili PMO)
- Poloseki tokoni fakalalakaka faka'ekonomika ki he kau ngoue mo toutai ma'ae famili (MAFF, MORDI, MOF)
- Fakahoko e palani ngaue ki hono fakalalakaka 'a e ngaahi 'Otu Motu (Local Government & National Planning PMO, MFA)
- Fakalahi 'a e ngaue fakalalakaka ki hono ako'i 'a e ngaahi poto'i ngaue mo e ako tu'uloa (MET, MIA)
- Patiseti tokoni 'a e pule'anga 'Aositelelia (DFAT) ma'ae ngaahi kulupu 'oku tu'u lavea ngofua he 'osi 'a e peau kula
- Poloseki fakalalakaka ki he ako ngaue mo e ma'u ngaue: Ngaahi talafi pa'anga he ngaahi makatu'unga pau, Ngaahi tu'tutu'uni ki he, ngaahi faingamalie folau ki he ngaue leipa.
- Fakahoko 'a e ngaue ki hono fa'u ha ngaahi 'api nofo'anga 'oku ma'ama'a ma'ae kakai (MOI, MIA, MLNR, MOF)
- Fakahoko ngaue ki he ngaahi tu'tutu'uni ki he kakai 'oku fakafoki mai mei muli (MFA, MOP, MOF, MIA)

GPA 3: Tau'i 'o e Faito'o Konatapu		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [3]	40.8	
2	Tokoni mei he HMAF		11.6
3	Faito'o ki he kau uesia mei he faito'o konatapu mo e kava malohi		1.5
4	Polokalama fakalalakaka 'a e polisi		7.4
5	Ngaue Makehe		0.9
Fakakatoa		40.8	21.4
FAKALUKUFUA		62.2	

- Fakamalo'i 'a e fengau'aki fakataha 'a e ngaahi va'a ngaue malu'i 'o e fonua (Pilisone, HMAF, MOP, MORC)
- Vaka'i 'a e ngaahi lao mo e tu'tutu'uni ngaue fekau'aki mo e malu 'a e nofo he ngaahi sosaeti (MOJ, Prisons Department)
- eKo hono fakalahi mo fakalelei 'a e ngaahi polokalama ngaue ki hono toe tokanga'i lelei ange 'a e kakai 'oku toe fakafoki mai mei muli, fai hia, mo kinautolu na'a nau ngaue'aki 'a e faito'o konatapu (Va'a ngaue ki he pilisone, MOH)
- Ko e ngaahi ngaue tokoni 'a 'Aositelelia pea mo Nu'u Sila ki hono tokangaekina 'a e ngaahi vaka manua'o Tonga, fetu'utaki 'a e HMAF, mo e ako fakakautau 'a e sotia; ngaue fakalalakaka ki he kemi 'i Fangatongo.
- Ko e ngaahi fakataha mo e ako 'oku tokoni mai 'e he pule'anga Nu'u Sila ki hono faito'o 'a e ngaahi uesia kovi 'a e faito'o konatapu pea mo e kava malohi
- Ngaahi polokalama ngaue 'oku kei lolotonga hokohoko atu he va'a Polisi 'o Tonga, 'a ia 'oku kau ki ai 'a e ngaahi fakalelei ki he 'api polisi 'i Longolongo.
- Ngaahi poloseki kehekehe 'oku fakapa'anga 'e he MFAT, 'o kau ki ai 'a e talekita ki he talatalaaki 'o Tonga, ngaue ki hono tokanga'i 'a e ngaue 'i he ngaahi fakamaau'anga, mo e polokalama ki he ngaahi kuli fakatotolo he Pasifiki 'a ia 'oku 'i he malumalu 'a e Potungaue Fakamaau'anga, 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale, pea mo e Potungaue Polisi.

TEFITO'I 'ELIA NGAUE 2: Tu'unga Lelei mo Ma'ama'anga e Sevesi

GPA 4: Fakalele'i e Ako ki he Kakai Kotoa		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [4]	63.1	
2	Poloseki ki he malum o e hao 'a e ngaahi apiako (IDA)		10.0
3	Sikolasipi		9.5
4	Poloseki ki hono ako'i 'a e ngaahi poto'i ngaue & ma'u'anga ngaue		15.1
5	Patiseti toe tanaki mai mei he Pangike 'o Mamani ki Tonga Side School		

6	Feitu'u Sipoti 'a e Tonga High School		31.0
7	Patiseti Tokoni 'a e DFAT		2.5
8	Polokalama Ako ke kau kotoa e kakai		
9	Ngaue tokoni ki he ako 'i Tonga (MFAT)		
10	Ngaue Makehe		0.8
	Fakakatoa	63.1	68.9
	FAKALUKUFUA		132.0

- Tokoni ki he ngaahi ngaue 'a e 'Univesiti 'o Tonga;
- Polokalama ako ngaue mo e ma'u ngaue (SET);
- Tokoni ki he ngaahi 'ako lautohi;
- EMIS, naunau fakalesoni mo e ngaue fakaloki ako;
- Ako ki he kau faingata'a'ia;
- Ako faka'ilekitulonika, ako faka'ilekitulonika ki he mo'ui lelei; mo e
- Foaki 'o e me'akai ki he ngaahi ako lautohi.

GPA 5: Improving Access to Quality and Affordable Healthcare system (incl. COVID-19, NCD & others)		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [5]	55.7	
2	Polokalama tokoni ki he KOVITI-19		2.8
3	Tokoni ki he ngaue 'a e Tonga Mo'ui Lelei		2.9
4	Introducing E-Government through Digital health		0.1
5	Polokalama tokoni ki hono ta'ota'ofi hono ma'u 'a e ngaahi mahaki		2.3
6	Polokalama 'a e ngaahi halafononga ki he mo'ui lelei		1.1
7	Feitu'u fab'anga koloa 'a e Fale Talavai		1.0
8	Ngaue makehe		0.1
	Fakakatoa	55.7	10.3
	FAKALUKUFUA		66.0

- Ngaahi polokalama ngaue angamaheni 'oku kei hokohoko atu (NCD, CD, UHC, E-Health, Design health insurance) (MOH);
- Fakalelei ki he Ngaahi Ngaue Lalahi ki he Potungae Mo'ui (QSSN, Falemahaki 'i Vava'u, 'luniti Taialasisi mo e Fale ngaue ki hono tesi 'a e ngaahi faito'o konatapu) (MOH), Senita ki he Mo'ui lelei 'i Mu'a;
- Fakahoko e Palani Ngaue Fakafonua 'o Tonga ki hono Ta'ota'ofi mo Pule'i 'a e Mahki 'Ikai ke Pipihi 2021-2025 (Tonga Mo'ui Lelei/ MOH);
- Fakahoko e Palani Ngaue Fakafonua 'o e Potungae Mo'ui ki hono tali fakavavevave 'a e mahaki faka'auha mo hono toe fakalalaka ange 'o e founa palani ki he Huhu Malu'i ;; (MOH); mo e
- Fakalalaka ki he kau ngaue he Potungae (MOH/PSC).

GPA 6: Langa hake 'a e ngaahi sevesi fakapule'anga ke lelei ange mo ma'ama'a ki he kakai		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [6]	178.3	
2	TREP – Poloseki ki he Ma'u'anga Ivi Fakaenatula		21.2
3	Poloseki fakalalaka 'a e Ma'u'anga 'Uhila 'i Nuku'alofa		4.0
4	Poloseki ki he Ma'u'anga Ivi mei Natula ki he ngaahi 'Otu Motu 'o Tonga (OIREP)		0.8
5	Patiseti tokoni 'a e DFAT		3.3

6	Poloseki ki he tu'unga matu'uaki 'a e ngaahi kolo 'i Tonga (IURSP)		9.9
7	Poloseki tokoni ki he ngaue faka'ilekitulonika 'a e pule'anga Tonga (TDGSP)		7.6
8	Ngaue Makehe		1.7
	Fakakatoa	178.3	48.5
	FAKALUKUFUA		226.8

- Ma'ama'a ange 'a e ngaahi misini ki he ma'u'anga ivi mei natula (MEIDECC);
- Liliu faka'ilekitulonika 'a e ngaue fakapule'anga (PMO);
- Ngaue ke toe falala'anga ange, malu, pea mo ma'ama'a 'a e ma'u'anga vai (TWB-MPE, MOH, MLNR, MEIDECC); mo e
- Fakahoko ngaue ki he Lao ki he tau'i 'a e faihala, pea mo ngaue ki he 'Ofisi ki he Komisiona ke tau'i 'a e faihala, 'a ia 'e kamata hono fakahoko ngaue he ta'u fakapa'anga 2024 (PMO, LA).

Thematic Area 3: Progressive Economic Growth

GPA 7: Fakatupu ha ngaahi faingamalie ki he fefakatau'aki, mo e fakalalakaka ki he sekitoa taautaha		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [7]	33.8	
2	Ko e Pā 'a e Mo'unga Afi mo e hake 'a e Peau Kula		0.4
3	Poloseki halafononga ki he toutai 'i Tonga-IDA		6.6
4	Fakalalakaka ki he 'Ekonimika 'a e Potungaue Ngoue & Toutai		6.2
5	Tokoni ki he Lulutai (Air Fiji)		0.8
6	Tokoni ki he Misiume Fakafonua 'o Tonga (Saudi Arabia)		1.0
7	Ako ngaue		1.8
8	Poloseki ki he falepeki 'i Tonga (Vaini)		
9	Polokalama tokoni 'o 'Aositelelia ma'a Tonga		0.5
10	Poloseki SET CSU		1.1
11	Poloseki ki hono ako'i e ngaahi 'ilo fo'ou ki he ngaahi kolo tuku'uta - Konga II		0.7
12	Poloseki 'a e GGP & NPG		2.2
13	Ngaue Makehe		5.1
	Fakakatoa	33.8	26.4
	FAKALUKUFUA		60.2

- Popou'i 'a e fengae'aki 'a e kautaha taautaha mo fakapule'anga ke tokoni ki he tupu faka'ekonomika
- Fakatupu ha ngaahi faama 'i tahi: tofe, vasuva, mokohunu, ika, kuka, limu, prawns; tokanga tefito ki he Mo'ui Lelei 'a e Me'a Mo'ui 'i Tahi mo e CITES
- Fokotu'u ha ngaahi va'a fo'ou he toutai: taoutai'i mo tokanga'i e feke, ika mamaha, me'angaue ki he toutai (FAD)
- Tokangaekina e toutai fakakomesiale: Tuna, Ika loloto, Mokohunu, feitu'u ke tauhi ai e fanga ika 'i tahi, Limu, Ika mamaha (Potungaue Toutai)
- Kamata'i e founa ngaue 'oku faka'ekonomika: faama koane (maize), ngoue faka'okeniki. (MAFF, MPE, Potungaue Toutai, MTED)
- Fakahoko ngaue ki he palani ki hono fakamaketi'i 'a e takimamata mo hono fakaakeake 'a e 'ekonomika.
- Fakamalohi'i 'a e ngaahi polokalama ngaue ki hono fakatau atu 'a e koloa fakalotofonua ki he maketi fakatu'apule'anga
- Fakatupu ha founa ngaue 'e taha ke fakafetongi'aki 'a e fakatau koloa mei muli (MTED, MAFF, Potungaue Toutai) ke toe malohi ange 'a e tu'unga matu'uaki ange 'a e 'ekonomika.

GPA 8: Fakaleleli 'a e ngaahi Ngaue Langa Lalahi ma'ae Kakai		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [8]	20.0	
2	Poloseki ke tokoni ki he matu'uaki 'a e founa fefononga'aki 'i Tonga ki he Feliuliaki 'o e 'Ea (TCRTP)		36.9
3	Fale Fo'ou 'a e Fale Alea		2.0
4	Poloseki ki hono toe langa hake 'a e Uafu Kuini Salote		48.8
5	Hala Fakavakava Fanga'uta		0.3
6	Ngaue ki he Pā 'a e Mo'unga Afi mo e Hake 'a e Peau Kula		8.0
7	Ngaue Makehe		0.2
	Fakakatoa	20.0	96.2
	FAKALUKUFUA	116.2	

- Langa Fakalakalaka ki he Fefononga'aki (Vavaa, Tahī, 'Uta)- (MOI, TAL-MPE, PAT MPE, MEIDECC);
- Fakalalai 'a e Ngaahi Ngaue Langa Lalahi (MOI, LA, MOJ, Falemahaki Vava'u, Misiame Fakafonua)

GPA 9: Fakamalohia mo fakalelei 'a e fengaue'aki mo e ngaahi hoa ngaue		PATISETI ANGAMAHENI \$M	FAKALAKALAKA \$M
1	Fakamatala [9]	15.0	
2	Fakamalohi'i 'a e ngaahi felotoi mo ha fonua, pe ngaahi fonua		2.0
	Fakakatoa	15.0	2.0
	FAKALUKUFUA	17.0	

- Fakatatau 'a e ngaahi fengaue'aki mo e fonua tu'apule'anga pea mo e ngaahi taumu'a ngaue 'a e pule'anga, pea mo muimui ki he ngaahi 'elia mahu'inga kuo 'osi fokotu'u (MFA, MOF, PMO);
- Fakamalohi'i 'a e vaa ngaue 'a e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'i muli mo e fonua, pea mo e sekitoa ki ngaahi ngaue taautaha, ngaahi kolo, mo e ngaahi kautaha 'oku 'ikai ke fakapule'anga (MTED, MFA); pea mo
- Teuteu'i 'a e Palani Ngaue Fakalakalaka hono hoko (NPD-PMO).

11. FAKA‘UHINGA LEA

PATISETI – ko e palani fakapa’anga ‘eni ‘a e pule’anga ‘a ia ‘oku fa’u ia mei he ngaahi ngāue ‘oku ‘amanaki fakapa’anga ‘e he pule’anga mo e ngaahi fakamole ‘e fokotu’u.

PA’ANGA HU MAI – Ko e pa’anga fakakātoa ia ‘oku ma’u ‘e he Pule’anga mei he ngaahi ngāue fakalotofonua mo tu’apule’anga ‘a ia ‘oku ne tanaki mai ‘a e pa’anga ki he fonua.

TUKUHAU – Ko e pa’anga hu mai ia ki he Pule’anga ‘oku pau ke hoko, pea ‘oku ‘ikai ke fai ha taa fakafoki pe fakafetongi ‘o e pa’anga koi a; ko e pa’anga fakakātoa ia ‘oku ma’u ‘e he Pule’anga mei he seniti tukuhau.

PA’ANGA HU MAI ‘IKAI KE TUKUHAU’I - Ma’u ‘e he pule’anga mei he ngaahi ma’u’anga pa’anga kehe mei he tukuhau (e.g. pa’anga mei he ngaahi ‘inivesimeni, kautaha, totongi mo’ua, ngaahi tautea etc.).

PA’ANGA TOKONI –ko e tokoni fakaepa’anga ia ‘a e Pule’anga mei he ngaahi hoa ngāue langa fakalalakalaka, pea ‘oku ‘ikai fiema’u ke fai ha totongi fakafoki.

NOUNOU HE PATISETI – Ko e taimi ‘eni ‘oku si’isi’i ange ai ‘a e pa’anga hu mai ‘i he pa’anga hu atu/fakamolé.

GDP – ko e mahu’inga fakapa’anga ia ‘a e ngaahi koloa mo e sēvesi ‘oku fakatupu ‘i loto kau’aa fonua ‘i ha fo’i tefito’i taimi.

HIKIHIKI E KOLOA – Ko e hiki ia ‘a e mahu’inga/totongi ‘a e koloa mo e sēvesi fakalotofonua.

FAKAMOLÉ – Fakakatoa eni ‘a e fakamole ‘a e Pule’anga ‘o kau ai ‘a e ‘inivesi pa’anga mo e ngaahi fakatau ‘oku talafi pa’anga.

12. Ngaahi Lea Fakanounou

CD	<i>Ngaahi Mahaki 'Ikai Pipihi</i>
ECE	<i>Ngaahi Ako Tokamu'a</i>
EMIS	<i>Founga Ngaue ki hono Tokangaekina e Ako mo e Fakamatala</i>
HMAF	<i>Kau Tau Malu'i 'o 'Ene 'Afjo</i>
LA	<i>Fale Alea</i>
MAFF	<i>Potungaue ki he Ngoue, Me'akai mo e Vaotaa</i>
MEIDECC	<i>Potungaue ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'anga Fakamatala, Tokangaekina 'a e Fakatamaki Fakafonua, 'Atakai, mo e Feliuliuaki 'o e 'Ea</i>
MET	<i>Potungaue ki he Akom o e Ako Ngaue</i>
MFA	<i>Potungaue ki he ngaahi Ngaue ki Muli</i>
MIA	<i>Potungaue ki he ngaahi Ngaue Fakalotofonua</i>
MLNR	<i>Potungaue ki he Kelekele mo e Koloa Fakaenatula</i>
MOF	<i>Potungaue Pa'anga</i>
MOH	<i>Potungaue Mo'ui</i>
MOI	<i>Potungaue ki he ngaahi Ngaue Langa Lalahi</i>
MOJP	<i>Potungaue ki he Fakamaau'anga mo e Pilisone</i>
MOP	<i>Potungaue Polisi</i>
MORC	<i>Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Kasitomu</i>
MORDI	<i>Mainstreaming of rural development innovation</i>
MPE	<i>Potungaue ki he ngaahi Kautaha 'a e Pule'anga</i>
NCD	<i>Ngaahi Mahaki 'ikai ke Pipihi</i>

FETU'UTAKI

Fale Alea 'o Tonga
<https://www.parliament.gov.to>

'Ofisi ki he 'Atita Seniale
<https://www.audit.gov.to>

Potungaue Pa'anga
<http://www.finance.gov.to>

Potungaue ki he Tanaki 'a e Pa'anga Hu Mai & Kasitomu
<http://www.revenue.gov.to>

Potungaue Fefakatau'aki mo e Fakalalaka Faka'ekonomika
<http://mted.gov.to>

Va'a Sitesitika
<https://tongastats.gov.to>

Sosaieti Sivile 'o Tonga (CSFT)
<http://www.csft.to>

Pacific Islands Association of Non-governmental Organizations (PIANGO)
<http://www.piango.org>